

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.41>**Віктор Бутенко,**

здобувач кафедри кримінального процесу

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого,

перший заступник керівника

Луганської місцевої прокуратури № 2 Луганської області

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

Сучасний перелік прав і свобод людини та громадянина, що закріплені у міжнародних правових документах, є результатом історичного формування тих принципів і стандартів, які стали критерієм формування правового суспільства. У зв'язку з цим реформування національного кримінального процесуального законодавства не втрачає своєї актуальності.

В умовах проведення судової реформи в Україні все більше уваги приділяється захисту прав особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. Запобіжні заходи є важливим елементом забезпечення кримінального провадження, оскільки кримінально-процесуальна політика держави спрямована на гуманізацію щодо їх вибору та застосування. Необхідність вивчення питання ефективності застосування міжнародних правових стандартів і зарубіжного досвіду щодо запобіжних заходів дозволить віднайти шляхи вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України. Реформа кримінального процесуального законодавства 2012 року зумовила посилення правових гарантій захисту особи у кримінальному судочинстві, істотно змінивши підходи до сутності та механізмів застосування заходів процесуального примусу у кримінальному провадженні. При цьому розширення переліку заходів забезпечення кримінального провадження та суттєва зміна порядку їх застосування стали необхідним кроком у напрямі наближення національного законодавства до європейських цінностей та стандартів, а також утвердження засади верховенства права у практичній діяльності правоохоронних органів та суду. Дослідження питання дотримання прав і законних інтересів затриманої особи, а також урахування зарубіжної практики натепер не знайшли свого комплексного та ґрунтовного порівняльно-правового аналізу в науковому середовищі, і, зважаючи на оновлення 2012 року кримінального процесуального законодавства, це питання набуло додаткової актуальності та потребує переосмислення через призму загальноновизнаних міжнародних правових актів у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів людини.

Ключові слова: запобіжні заходи, види запобіжних заходів, заходи забезпечення кримінального провадження, досудове розслідування, судове провадження.

Постановка проблеми. Актуальність порушеної проблематики на сучасному етапі розбудови України зумовлена активною діяльністю нашої держави на міжнародно-правовій арені та подальшим удосконаленням чинного КПК України, яке повинно здійснюватися з урахуванням загальноновизнаних міжнародних і європейських правових стандартів і принципів.

Метою статті є вивчення міжнародних правових стандартів щодо застосування запобіжних заходів.

Виклад основного матеріалу. Розгляду питань, пов'язаних із поняттям запобіжних заходів, присвячено науковій праці багатьох учених, а саме: Ю. П. Аленіна, Ю. М. Грошевого, Л. М. Лобойка, Є. Г. Коваленка, З. Ф. Ковриги,

В. Т. Маляренка, В. К. Матвійчука, І. Л. Петрухіна, В. С. Чистякова, З. Д. Єнікеєва, О. Г. Шило та ін. Незважаючи на розширення системи запобіжних заходів, встановлення чітких підстав для їх застосування, слідчі судді та суди не завжди дотримуються встановлених КПК України приписів, ухвалюючи неправосудні рішення. Тому питання застосування запобіжних заходів не вичерпали своєї актуальності, залишаються проблеми, які не дістали однозначного вирішення на практиці та в науці кримінального процесу.

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави

[1]. Для забезпечення виконання державою положень, закріплених в Основному Законі, було розроблено та прийнято 13 квітня 2012 року КПК України, який набув чинності з 20 листопада того ж року. Важливим засобом зміцнення законності та правопорядку в кримінальному судочинстві є дотримання та забезпечення правових приписів, що стосуються застосування запобіжних заходів. Ці норми гарантують охорону таких конституційних прав і свобод громадян, як недоторканність особи, житла, майна та ін.

Значимо, що правила застосування запобіжних заходів впливають із ч. 1 ст. 64 Конституції України, в якій зазначено, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України [1].

Такий вид забезпечення кримінального провадження, як запобіжні заходи, не є покаранням та ставленням держави до затриманої особи як до злочинця. Конституційний Суд України також поділяє цю думку: «За правовою природою запобіжні заходи до підозрюваного, обвинуваченого не є кримінальним покаранням» [2, с. 12]. Це твердження є правильним, оскільки в Україні діє презумпція невинуватості, адже у ст. 62 Конституції України зазначається, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки їй вина не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [1].

Наведемо точку зору Л. В. Пастухової, яка зазначила, що особливістю міжнародно-правових інститутів забезпечення прав і свобод людини та громадянина є те, що вони встановлюються спільними зусиллями держав за їхньою взаємною згодою і закріплюються у відповідних міжнародно-правових угодах та актах [3, с. 5]. І, відповідно, у ст. 9 Конституції України закріплено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [1].

Наведене вище конституційне положення відповідає ст. 1 Загальної декларації прав людини, в якій зазначено, що «всі люди народжуються вільними та рівними у своєму достоїнстві та правах», а в ст. 13 Декларації зазначено, що «кожна людина має право вільно пересуватися та вибирати собі місце проживання в межах кожної країни» [4]. Питання непорушності права особи на її свободу ми бачимо буквально на перших сторінках Основного Закону України (ст. 29) та в ст. 1 та ст. 13 одного з основних міжнародних актів світу – Загальної декларації прав людини, і це є свідченням того, що і міжнародна спільнота, яка підтримує таку

Декларацію, і український законодавець відносять таке право до категорії одних із найголовніших, які можуть належати людині. Тому цілком логічно вважати, що обмеження такого права може бути здійснене лише як крайній захід, і свавілля в цьому питанні в жодному разі не допускається. Такого підходу дотримується й український законодавець, що проявляється в ч. 2 ст. 29 Конституції України, де зазначено, «що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом» [1].

Україна стала членом Ради Європи в листопаді 1995 року і при цьому взяла на себе зобов'язання, зокрема, щодо реформування своєї правової системи, у тому числі і системи кримінального судочинства, та приведення її у відповідність до загальноєвропейських міжнародних нормами і стандартами [5, с. 5]. Важливою для аналізу цього питання є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, ратифікована Верховною Радою України [6]. Погоджуємося з Ю. М. Грошевим, який зазначав, що, формулюючи загальні правила застосування запобіжних заходів, потрібно враховувати і вимоги Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійських правил), і Резолюцію Комітету міністрів Ради Європи від 9 квітня 1965 року № 11 «Взяття під варту», і Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № 11 від 27 червня 1980 року «Про взяття під варту до суду» [7, с. 144].

Зокрема, у ч. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав та основних свобод від 4 листопада 1950 року закріплено, що кожен має право на свободу та особисту недоторканність, нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом: а) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом; б) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом; с) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою доставляння її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення; д) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою доставляння його до компетентного органу; е) законне затримання

осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг; ф) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції. Та, відповідно, у ч. 2 зазначається, що кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього, а в ч. 3 цієї ж Конвенції вказується, що кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судове засідання [6].

Наведемо позицію С. Є. Абламського, який зазначав, що в наведених міжнародних документах уперше було закріплено комплекс основних прав і свобод людини та громадянина, які нині прийнято називати міжнародними правовими стандартами. Їхнє значення полягає в тому, що у них проголошено: «Всі люди є вільними й рівними у своїй гідності та правах, що надає кожному право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення основних прав і законних інтересів, закріплених Конституцією та іншими законами», «всі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист законом, а також жодне обмеження чи применшення будь-яких основних прав людини» та ін. [8, с. 130–131; 137].

The contemporary list of human and citizen rights and freedoms enshrined in international legal instruments is the result of the historical formation of those principles and standards that have become the criterion for the formation of a legal society. In this regard, the reform of national criminal procedural legislation does not lose its relevance.

In the context of judicial reform in Ukraine, more and more attention is paid to the protection of the rights of individuals, society and the state from criminal offenses, the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of participants in criminal proceedings. Preventive measures are an important element in ensuring criminal proceedings because the state's criminal policy is aimed at humanizing them in their election and application. The need to study the effectiveness of the application of international legal standards and foreign experience in preventive measures will find ways to improve the current criminal procedural legislation of Ukraine. The reform of criminal procedural legislation in 2012 led to the strengthening of legal guarantees for the protection of a person in criminal proceedings, significantly changing the approaches to the nature and mechanisms of applying measures of procedural coercion in criminal proceedings. At the same time, expanding the list of measures for ensuring criminal proceedings and substantially changing the order of their application became a necessary step towards the approximation of national legislation to European values and standards, as well as the establishment of the rule of law in the practice of law enforcement agencies and the court. Investigations into the issue of observing the rights and legitimate interests of the detained person, as well as taking into account foreign practice, have not found their comprehensive and thorough comparative legal analysis in the scientific environment today, and in view of the 2012 update of the criminal procedural legislation, this issue has become more urgent and needs new rethinking the prism of generally recognized international legal acts in the field of protection of human rights, freedoms and legitimate interests.

Key words: preventive measures, types of preventive measures, criminal proceedings, pre-trial investigation, court proceedings.

Висновки

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що міжнародні стандарти застосування запобіжних заходів стали категорією, що відображає узагальнення про права та свободи людини та громадянина з урахуванням ідеалів правової держави і є необхідними для подальшого використання задля удосконалення КПК України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 03.09.2019).
2. Юдківська Г. Затримання особи та взяття під варту у світлі вимог презумпції невинуватості. *Адвокат*. 2008. № 3. С. 12–20.
3. Пастухова Л. В. Ефективність міжнародно-правових засобів забезпечення реалізації Конвенції про захист прав і основних свобод людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2003. 21 с.
4. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 03.09.2019).
5. Яковець І. С. Запобіжні заходи у кримінальному процесі : науково-практичний посібник для працівників правоохоронних органів та суду. 2007. 40 с.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950, ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_004 (дата звернення: 03.09.2019).
7. Роль захисника у досудовому слідстві при обранні запобіжних заходів, не пов'язаних із взяттям під варту : матер. міжнар. наук. практ. конференції, м. Харків, 22-23 лютого 2006 р. Київ : ПП «Серга», 2006. 184 с.
8. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні : монографія. Харків, 2015. 240 с.